

Van middeleeuws mirakel tot moderne madonna

Sinds het wonder van 1444 is de naam van Maria verbonden aan de beroemde bedevaartstad Amersfoort. Het beroemde is er af, maar nog steeds lopen Amersfoorters de Vrouwevaart. Hoe is het mogelijk dat deze na 600 jaar nog bestaat en zelfs meer in de belangstelling komt? In Museum Flehite is er een grote tentoonstelling over te zien.*

door GERARD RAVEN

WONDEREN

Tegen Kerst 1444 loopt het Nijkerkse meisje Geertje Arends naar Amersfoort, omdat zij wil intreden in het Sint-

Foto omslag: Mirakel-schilderij, 1500-1525 (*Oud-Katholieke parochie H. Georgius, Amersfoort, foto: Michiel van 't Erve*). Het beeldje is te groot weergegeven en ten onrechte gekleurd. Rechts de later gebouwde Onze-Lieve-Vrouwetoren.

Foto links: Zo moet het beeldje er uit gezien hebben. Dit exemplaar uit de 16e eeuw is 13 cm hoog (*Museum Flehite*).

Foto rechts: pelgrims-hoorn, 15e eeuw (*Museum Flehite, bruikleen van Cor van den Braber*).

* Zie pagina 11 voor meer informatie over de tentoonstelling

Agnietenklooster. Als cadeau heeft zij een Mariabeeldje van pijpenaarde (witte klei) bij zich. Als zij de imponerende stad ziet beseft Geertje dat ze daar niet mee aan kan komen. Zij gooit het in de gracht, op de putplaats bij de Kamperbuitenpoort. Daar woont de vrome dienstmeid Griet Alberts; zij krijgt in een droom driemaal de opdracht om het beeldje op te halen. Inderdaad vind zij het in het ijs, zet het thuis op een kast en brandt er een kaarsje voor. De volgende dag blijkt de kaars driemaal zo lang te branden als normaal. Griet waarschuwt haar biechtvader, die het beeldje naar de Onze-Lieve-Vrouwekapel brengt. Deze dateert van de 14e eeuw, een tijd waarin de Mariaverering al bloeide. Het ene wonder volgt op het andere en de faam van Maria van Amersfoort verspreidt zich als een

lopend vuurtje. Zo worden liefst 542 wonderen opgetekend in het Amersfoortse mirakelboek; geen enkel ander bedevaartsoorden heeft er zoveel. Het boek begint met een priester uit Hoorn die al twee jaar aan geelzucht lijdt. Wat hij ook doet, niets helpt. Maar dat verandert als hij belooft op bedevaart te gaan naar Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. Andere wonderen worden genoemd in de volgende twee artikelen. De meest opvallende passage is dat Onze Lieve Vrouw van Amersfoort vaak helpt nadat zij als Maria van andere bedevaartplaatsen vergeefs is aangeroepen.

Je kunt elke dag bidden bij het beeldje in de Onze-Lieve-Vrouwekapel, maar het hoogtepunt is de *Vrouwevaart* op de zondag na Hemelvaart. Die bestond in Amersfoort al in 1410, dus ruim vóór het Mirakel, maar toen op zaterdag. Dat is een indrukwekkende processie langs de putplaats en andere plekken die met Maria verbonden zijn. Voorop lopen hoornblazers om de weg te banen. Een Mariabeeld gaat mee op een draagbaar. Dan volgen de schutters, gilden, broederschappen, stadsbestuurders, priesters en pelgrims. Waarschijnlijk zingen zij Marialiederen, afgewisseld met gebed. Ten slotte lopen ze driemaal rond de kapel en sluiten binnen af met een mis.

De bedevaarten worden een belangrijke bron van inkomsten voor Amersfoort, naast de bierbrouwerij en wolweverij. De *Vrouwevaart* is ook een goede aanleiding voor de voorjaars schoonmaak op straat, zodat de pelgrims netjes ontvangen kunnen worden. Het stadsbestuur geeft daar nauwkeurige richtlijnen voor. In 1447 en 1460 wordt het goedkope logies van het Heilige-Geestgasthuis (bij de huidige Lutherse Kerk) uitgebreid. Rond de *Vrouwevaart* ontstaat een jaarmarkt met kermis. Je kunt er van alles kopen en er zijn acrobaten, wonderdokters en toneelspelers. Er wordt soms flink gedronken...

Wie genezen is koopt een afbeelding van het lichaamsdeel in was, dat in de kapel kan hangen (p. 7). Als de pelgrims naar huis gaan willen zij ook een souvenir hebben, zoals een kaars of een beeld. Maar het meest populair is het *pelgrimsteken* van lood of tin (p. 12). Het is klein en goedkoop; de voorloper van het Mariamedaillon uit Lour-

BLOEITIJD

Amersfoort is dus door Maria uitverkoren als plaats voor mensen in nood. Van heinde en verre komen mensen haar aanroepen. Maar er zijn ook gelovigen die komen danken voor uitkomst of om vergeving van zonden bidden. Al sinds ca 1380 heeft de hervormingsbeweging van de

Foto boven: De *Vrouwevaart* op de maquette van 1671 in Museum Flehite. Rechts onder het Kapelhuis aan de *Krankeledenstraat*.

Foto's links en onder: Mantel en kroon van het beeldje, circa 1670 (*parochie H. Georgius*).

Moderne Devotie veel nadruk gelegd op een authentiek geloof, dat zich uit in persoonlijke vroomheid en zorg voor de naaste. Centraal staat het mediteren over het lijden van Christus en daarmee dat van zijn moeder. In Amersfoort heeft de beweging grote invloed; vrijwel alle kloosters komen voort uit spontane groepjes broeders of zusters die bij elkaar gaan wonen. Daarnaast waren er al eerder broederschappen van gegoede mensen die elkaar alleen aansporen tot vroomheid en gebed, ook speciaal voor Maria. Nieuw is echter dat het nu gaat om de *persoonlijke* ervaring. Daar past ook een bedevaart bij. Het is een goede manier om even uit de dagelijkse zorgen te breken en stil te staan bij hemelse zaken, wat een nieuwe kijk op je eigen leven kan geven. Het heeft ook iets van vakantie. De fysieke inspanning van de reis is daarbij een vorm van overwinning.

des. De mensen spelden het op hun jas of hoed, want het brengt bescherming en zegen. Voor een crimineel geldt het ook als bewijs dat hij/zij er echt geweest is. Het komt door schaarste aan gevangenen immers vaak voor dat mensen als alternatieve straf veroordeeld werden tot een bedevaart (p. 7). Er is geen reclassering nodig; na terugkeer is alles vergeven en vergeten.

De bedevaart brengt veel geld op en daarvan wordt de

VAN MIDDELEEUWS MIRAKEL...

kapel al vrij snel vergroot. Bovendien komt er een enorme toren bij, van 98 meter. Hij mag van de bisschop niet hoger worden, want dan zou hij de Domtoren van Utrecht naar de kroon steken.

VERBOD

Eeuwenlang blijft Maria van Amersfoort haar werk doen en blijven de pelgrims komen. De stad heeft daarom niet veel op met de calvinisten die vanaf 1572 in opstand komen tegen de Spaanse regering. Amersfoort is zeven jaar later zo ongeveer de laatste stad die meedoet, en dan alleen omdat het leger van de broer van Willem van Oranje voor de poorten staat. De katholieken verliezen hun kerken, maar mogen wel samenkomen in huiskerken, die niet opvallen vanaf de straat. Het Mariabeeldje moet nu haar kapel verlaten, maar niet van harte. Het duikt onder. De meeste Amersfoorters zijn trouwe katholieken en velen blijven de Vrouwevaart graag lopen. Het stadsbestuur is zo wijs om dat te laten gebeuren, maar het is wel vrij uniek voor Nederland boven de rivieren.

Bijna ongemerkt komen er meer calvinisten in Amersfoort wonen en verdwijnen de katholieken uit de besturen. De belangstelling voor de Vrouwevaart loopt terug. Doordat er een theologische ruzie uitbreekt onder de katholieken ziet het stadsbestuur zich in 1715 genooddacht om een hek tussen kapel en toren te zetten. Het kan tijdens de Vrouwevaart gesloten worden, zodat je niet meer om de kerk kunt lopen. De processie moet zo rustig mogelijk gelopen worden. Er komen steeds minder pelgrims. In 1737 geeft de stad voor het laatste toestemming voor de Vrouwevaart; daarna wordt er niet meer om gevraagd.

KEVELAER

Eén van de ruziënde groepen is inmiddels afgesplitst van de moederkerk in Rome. Deze oud-katholieken gaan uiteindelijk een vooruitstrevender koers varen, waar de Heilige Maria niet echt in past. De rooms-katholieke geestelijken blijven na de Reformatie veel nadruk leggen op een verinnerlijkt geloof. Er is niets erger dan te sterven

Kevelaergangers rond 1930 (boven) en in 1977 (onder) (*Broederschap van Kevelaer Amersfoort en omstreken*).

zonder dat je zonden zijn vergeven, of dat je familie dat overkomt. Daarvoor worden eind 17e eeuw in de steden opnieuw broederschappen opgericht. Ze zijn nog steeds gericht op persoonlijk geloof en gebed, maar worden nu door geestelijken geleid. Mariacongregaties zijn daarbij erg populair.

Verder ontstaan er vanaf 1715 vijftien bedevaartsbroedersschappen die op één na allemaal gericht zijn op Kevelaer, een dorpje net over de Duitse grens. Daar kun je immers ongestoord op bedevaart gaan, liefst rond Maria Hemelvaart (15 augustus). In 1750 krijgt ook Amersfoort een broederschap van Onze Lieve Vrouw van Kevelaer. In 1784 bijvoorbeeld gaan er wel driehonderd mensen uit de Keistad mee! Opgewekt zingen zij in de schuiten hun lied *Sa spoeyt [spoedt] u Amersfoortsche schaar* en ande-

Foto rechts: Deze mantelmadonna uit de Elleboogkerk heeft het inmiddels verpulverde beeldje van 1444 vervangen en staat nu in de Xaveriuskerk.

re bedevaartsliederen. In Kevelaer ontmoeten ze nog veel meer gelijkgezinden. Dat is een belangrijke ervaring, zeker voor bewoners van steden met minder katholieken dan Amersfoort. (Misschien mogen we het vergelijken met de grote Taizé-ontmoeting van jongeren in Rotterdam anno 2010.) Hun zelfvertrouwen blijkt bijvoorbeeld uit een preek die wordt gehouden bij de aankomst in 1778: dankzij de bedevaart heeft Maria de tabaksteelt laten opbloeien en zo de hele stad vooruitgeholpen. In de vroege 19e eeuw gaan er zo'n 200 Amersfoorters naar Kevelaer en tegenwoordig 250. De wandelaars en wagens zijn vervangen door de trein en nu de bus.

Intussen ontstaat er in de stad een kloosterorde die genoemd wordt naar Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. In 1822 komen zusters uit Namen naar de stad om meisjes les te gaan geven. Op het hoogtepunt zijn er 900 nonnen in verschillende kloosters in Nederland en 106 in de missie. Doordat de roepingen teruglopen worden eind 20e eeuw veel huizen gesloten. De bewoners komen naar Amersfoort. Nu wonen in het klooster aan de Zuidsingel nog 76 oudere zusters.

HERLEVING

In 1798 krijgt Nederland godsdienstvrijheid. Het nieuwe zelfbewustzijn van de katholieken leidt tot een eigen zuil, trots op het *Rijke Roomse Leven*. Begin 19e eeuw bouwen zij in Amersfoort hun twee parochiekerken uit; de gevels mogen nu weer gezien worden vanaf de openbare weg. Eén daarvan is de Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming (Elleboogkerk) aan de Langegracht, de kerk van de Kevelaergangers (zie p. 16). De Onze-Lieve-Vrouwekapel

De Vrouwevaart van 2010 (foto: Ingelies Vermeulen).

De Vrouwevaart van 1981 (foto: Archief Eemland).

LITERATUUR

■ Ellen Palmboom, 'Kerkgeschiedenis [tot 1579]', in *Bruit van d'Eem. Geschiedenis van Amersfoort I* (Utrecht 2009) 172-206

■ Ottie Thiers, *Bedevaart en kerkeraad. De Amersfoortse vrouwevaart van 1444 tot 1720* (Hilversum 1994)

■ P. Lukkenaer (ed.), *Mirakelboek Onser Liever Vrouwen t'Amersfoort* (Amersfoort 1946); nieuwe editie zie p. 10.

■ Margriet Schuur, *Heilige maagd Maria, bid voor ons* (zie pp. 6-7)

■ Marc Wingens, *Over de grens. De bedevaart van katholieke Nederlanders in de zeventiende en achttiende eeuw* (Nijmegen 1994)

Gerard Raven is conservator van Museum Flehite en projectleider van de tentoonstelling.

was in 1787 verwoest door een ontploffing, maar nu is er weer een Mariakerk.

Rond 1930 kijken enkele jonge parochianen met weemoed terug naar de glorie van de pelgrimsstad. Zij komen op het idee om de Vrouwevaart in ere te herstellen. Drie jaar later stichten zij het Onze-Lieve-Vrouwegilde, dat snel een groot aantal leden krijgt. Er lopen wel zeshonderd mensen mee. Tijdens de Duitse bezetting is de tocht verboden, maar het gilde loopt die stiekem toch. Naar hun overtuiging spaart Maria de stad tweemaal, in mei 1940 en april-mei 1945.

Rond 1962 wil de Paus zijn kerk in hoog tempo aanpassen aan de 20e eeuw. Veel gelovigen gaan daar enthousiast in mee. De progressieven doen de bedevaart af als oude koek en het vereist moed om er mee door te gaan. Slechts een paar mensen houden vol. Maar geleidelijk krijgen ook anderen spijt van de snelle vernieuwingen; zij missen de vrome sfeer en warmte van hun jeugd. Vanaf 1988 groeit de groep Vrouwevaartgangers weer, langzaam maar zeker. Ook katholieke gastarbeiders gaan meedoen. In oud-katholieke en zelfs protestantse kring ontstaat er belangstelling, doordat zij oog krijgen voor het vrouwelijke in God en voor de waarde van rituelen. Ook zinzzoekers en ongelovigen zien de laatste tijd in Maria een nieuw idool.

Tegenwoordig lopen ruim honderd mensen mee op de zaterdagmorgen na Hemelvaart. Zij verzamelen zich voor een korte dienst in de oud-katholieke Georgiuskerk aan 't Zand. Dan volgt de tocht langs plekken als de putplaats en de Onze-Lieve-Vrouwetoren. Ten slotte is er in de Sint-Franciscus-Xaveriuskerk een afsluitende viering.